

A R T Y K U Ł Y

Mirosława Sobczyńska-Szczepańska

Uniwersytet Śląski w Katowicach

ZESPÓŁ KOŚCIELNO-KLASZTORNY TRYNITARZY W TOMASZOWIE LUBELSKIM W ŚWIETLE ŹRÓDEŁ PISANYCH I IKONOGRAFICZNYCH

Artykuł porządkuje i uzupełnia stan wiedzy na temat historii powstania oraz architektonicznych form zespołu kościelno-klasztornego Trynitarzy w Tomaszowie Lubelskim. Przytoczono i zinterpretowano dotyczące tych kwestii fragmenty akt wizytacji kościoła z 1726 r. oraz kronik zakonnych z 1753 i 1772 r., akcentując fakt, iż obiekt był wznoszony w kilku etapach. Wyjaśniono również rozbieżności w literaturze przedmiotu odnośnie do kształtu trynitarzkiego założenia na tzw. mapie Miega, wynikające z niezależnego wykorzystania w dotychczasowych badaniach jej oryginału i kopii, na których zostało przedstawione w różny sposób: na oryginale mapy ma plan litery E, który na kopii został zredukowany do prostokątnego obrysu.

Słowa kluczowe: trynitarze, architektura zakonna, Tomaszów Lubelski

Placówka Zakonu Przenajświętszej Trójcy od Wykupu Niewolników w Tomaszowie Lubelskim powstała na początku 1727 r. z inicjatywy Józefa Potockiego, hetmana wielkiego koronnego, oraz właściciela miasta ordynata Michała Zdzisława Zamoyskiego, łowczego koronnego¹. Zakonnicy objęli pieczę nad mурowanym kościołem wzniesionym w latach 1721–1725 na

¹ Okoliczności fundacji klasztoru Trynitarzy w Tomaszowie szczegółowo opisali historycy grafowie zakonni, zob. Antoni od Ducha Świętego [Jezierski] OSST, *Źródło dla wszystkich spragnionych obfite Najświętsza Maria Panna cudownymi łaskami nieprzebranych strumieniami [...] płynące*, Lwów 1746, s. 52, 57–62, 70–71; Marianus a S. Stanisław [Sikorski] OSST, *Hypomnema Ordinis Discalceatorum Sanctissimae Trinitatis Redemptionis Captivorum [...]*, Varsoviae 1753, s. 703–708. Autor pierwszego z wymienionych dzieł w literaturze przedmiotu jest mylnie utożsamiany z o. Antonim Wielhorskim, w zakonie o. Antonim od św. Jana Chrzyciela, zmarłym w 1729 r. Widniejące na frontyście imię zakonne i sprawowana funkcja („X Antoni od Ducha S. sw. theol. lektor) odnoszą się do o. Antoniego Jezierskiego (1712–1758), przez pewien czas związanego z kolegium tomaszowskim, w którym nauczał teologii moralnej; w *Liber vitae et mortis* polsko-litewskiej prowincji trynitarzy został określony m.in. jako *lector theologiae moralis Stanislawooviae et Thomasoviae* oraz *chronista provinciae*. Zob. *Monumenta Ordinis Excalceatorum SS. Trinitatis Redemptionis Captivorum ad Provincias S. Ioachimi (Poloniae) et S. Iosephi (Austriae-Hungariae) spectantia*, wyd. Antoninus ab Assumptione OSST. Romae 1911, s. 4–5, poz. 17; s. 30–31, poz. 150.

przedmieściu Piaski, w którego ołtarzu głównym umieszczono cudami słynący obraz Matki Boskiej Szkaplerznej zwanej Tomaszowską, wcześniej przechowywany w drewnianej kaplicy pw. św. Wojciecha. Świątynię ufundował Józef Potocki jako wotum dla Bożej Rodzicielki w podziękę za cudowne ocalenie. Trynitarze użytkowali ją oraz wzniesiony dla nich murowany klasztor do kasaty józefińskiej w 1783 r. Po ich wyjeździe z Tomaszowa część obrazów, w tym cudowny wizerunek NMP, dwa ołtarze, stalle, konfesjonał i trumna-relikwiarz ze „świętym ciałem” św. Feliksa, trafiły do kościoła parafialnego pw. Zwiastowania NMP. Opuszczone, popadające w ruinę budynki zakupiła na licytacji Ordynacja Zamojska². Przez lata pozyskiwano z nich budulec (mury były sprzedawane na sążnie bieżące). Według relacji ks. Feliksa Kwiatkowskiego, gdy w 1817 r. obejmował parafię tomaszowską, stał jeszcze kościół i jedna część („pierzaja”) klasztoru, zaś na początku lat sześćdziesiątych XIX w. istniały już tylko „szczątki gruzów”³.

Jedyny znany opis murowanej świątyni na tomaszowskich Piaskach pochodzi z akt wizytacji przeprowadzonej przez bp. chełmińskiego Jana Feliksa Szaniawskiego 5 października 1726 r., kilka miesięcy przed przekazaniem jej trynitarzom⁴. Później, jako kościół zakonny, nie była wizytowana przez biskupów. Tak jak wcześniejsza drewniana kaplica nosiła wezwanie św. Wojciecha. Murowana z cegły (*de lapide cocto murata*) miała jedną nawę i prezbiterium, do którego z lewej strony (*ad cornu Evangelii altaris maioris*) przylegała zakrystia, natomiast z prawej – skarbiec (*post altare maius, in parte dextra*). Emporę organową wzniesiono z muru, podobnie jak mensy wszystkich ołtarzy. Ich nastawy były drewniane, polichromowane i częściowo złożone lub srebrzone. Tylko retabulum ołtarza głównego było nowe, pozostałe, określone jako stare (*vetus lub antiquum*),

² J. Peter, *Szkice z przeszłości miasta kresowego, Zamość 1947*, s. 57.

³ Ks. F. Kwiatkowski, *Modlitwy nabożne do Najświętszej Maryi Panny w tomaszowskim obrazie cudami słynącej*, Lublin 1860 (reprint: Tomaszów Lubelski 1991), s. 81. Druga „pierzaja” klasztoru została zniszczona przez pożar przed przybyciem ks. Kwiatkowskiego do Tomaszowa.

⁴ Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie (dalej: AAL), Rep 60 A 154, Acta visitationis, 1726–1729, k. 120–125: *Ecclesia seu Capella in Arenis Tomaszoviensibus extra oppidum sita, sub die 5ta Octobris A.D. 1726 visitata*; AAL, Rep 60 A 155, Bruliony wizyt i luźne fragmenty akt, k. 60–70: *Ecclesia seu Capella BMV in Arenis Tomasoviensibus extra oppidum sita, sub die 5ta 8bris A.D. 1726 visitata*. Por. ks. M. Nowak, ks. Z. Jagiełło, *Historyczny opis kościoła i cudownego obrazu Matki Bożej*, [w:] *Parafia rzymskokatolicka pw. Zwiastowania NMP w Tomaszowie Lubelskim*, red. ks. Z. Jagiełło, Tomaszów Lubelski 2008, s. 30–31. Autorzy podają jako cytat następujący tekst, który jednak nie występuje we wzmiankowanych źródłach: „Kościół zbudowany jest z cegły oraz kamienia od fundamentów obok dawnego drewnianego pod wezwaniem św. Wojciecha męczennika. Kościół jest orientowany, jednonawowy, podłużny. Nad głównym wejściem kościoła znajdował się chór murowany z organami starymi, oraz pięć ołtarzy. Podłoga była drewniana, po bokach nawy stały dwa konfesjonały, ambony jeszcze nowy kościół nie posiadał w czasie wizytacji”. Por. fragmenty akt wizytacji z 1726 r. w aneksie do niniejszego artykułu.

prawdopodobnie pochodziły z drewnianej kaplicy. W ołtarzu głównym znajdował się cudowny obraz Matki Boskiej Szkaplerznej, a w bocznych – wizerunki, najpewniej malowane, św. Wojciecha, św. Antoniego z Padwy, Świętej Trójcy i Chrystusa Ukrzyżowanego. Poza wizerunkami umieszczonymi w ołtarzach w kościele znajdowały się jeszcze dwa obrazy: św. Łukasza i Matki Boskiej Szkaplerznej (namalowany na desce, noszony w procesjach). Drewniane tabernakulum, zintegrowane z nastawą głównego ołtarza, podobnie jak ona było pomalowane na fioletowo i częściowo złocone. Brakowało jeszcze ambony, relikwii, chrzcielnicy oraz świętych olei. Fasadę ujmowały dwie wieże (*Turriculae binae iunctae Ecclesiae muratae ab utraque parte*)⁵, o czym wspomina również o. Marian od św. Stanisława Sikorski w kronice polsko-litewskiej prowincji trynitarzy, pisząc o zasługach Józefa Potockiego dla kraju i Kościoła: *Ecclesiam in Arenis Thomassoviae B. V. Mariae cognomine clarum celebremque erexit, et turribus adornavit*⁶.

18 listopada 1742 r. biskup pomocniczy kijowski i czernichowski Jan Łaszcz konsekrował kościół pw. Świętej Trójcy, Niepokalanego Poczęcia NMP i św. Wojciecha oraz poświęcił pięć ołtarzy: Matki Boskiej (główny), Świętej Trójcy, św. Wojciecha, św. Antoniego z Padwy i św. Jana Nepomucena, w których zostały złożone relikwie św. Feliksa, św. Blandy, św. Krystyny, św. Generosy, św. Kandyda, św. Amadeusza, św. Specjozy i św. Jana Nepomucena⁷. Zapewne po 1746 r. sprowadzono wydobyte z rzymskich katakumb „święte ciało” św. Feliksa (zwanego też Felicjanem), eksponowane w przeszklonej trumnie-relikwiarzu⁸. Wzmianki źródłowe na temat wystroju malarsko-rzeźbiarskiego wykonanego w czasach trynitarzy są bardzo skąpe. Tuż przed konsekracją, z inicjatywy nowo obranego prezydenta o. Jana od św. Franciszka Wicińskiego, powstała bliżej nieokreślona dekoracja rzeźbiarska⁹. W latach sześćdziesiątych XVIII w. wnętrze otrzymało polichromię pędzla trynitarzy malarza Josepha Prechtla,

⁵ Wzmianka o dwuwieżowej fasadzie zawarta w aktach wizytacji kościoła z 1726 r. (AAL, Rep 60 A 154, k. 125r; AAL, Rep 60 A 155, k. 69r) nie została dotychczas wykorzystana przez badaczy.

⁶ Zob. Marianus a S. Stanisłao [Sikorski] OSST, *op. cit.*, s. 490. Por. M. Sobczyńska-Szczepańska, *Architektura trynitarzy na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, Katowice 2017, s. 257.

⁷ Marianus a S. Stanisłao [Sikorski] OSST, *op. cit.*, s. 710–711. Historia placówki tomaszowskiej trynitarzy w oparciu o kroniki zakonne zob. M. Sobczyńska-Szczepańska, *Architektura...*, s. 85.

⁸ R. Mączyski, *Nowożytnie konfesje polskie. Artystyczne formy gloryfikacji grobów świętych i błogosławionych w dawnej Rzeczypospolitej*, Toruń 2003, s. 494–495.

⁹ Marianus a S. Stanisłao [Sikorski] OSST, *op. cit.*, s. 710: *plura pro decore Ecclesiae hujus opere statuario accesserunt ornamenta, praeve ante consecrationem ejusdem Ecclesiae*. Początkowo tomaszowska placówka trynitarzy miała status rezydencji, na której czele stał prezydent. W 1750 r., gdy liczba zakonników wzrosła do siedmiu, stała się klasztorem, zarządzanym przez ministra.

w zakonie br. Józefa od św. Teresy¹⁰. Z przekazu ks. Feliksa Kwiatkowskiego wiadomo, że w przededniu kasaty klasztoru w kościele znajdowało się sześć ołtarzy bocznych: św. Wojciecha, Jezusa Ukrzyżowanego, św. Jana de Matha, św. Antoniego z Padwy i św. Kajetana z Thieny¹¹.

Na podstawie analizy stylowo-formalnej za dzieła Josepha Prechtla można uznać cztery obrazy ołtarzowe przechowywane obecnie w kościele parafialnym pw. Zwiastowania NMP: *Matka Boska Niepokalana*, *Św. Antoni z Padwy*, *Św. Kajetan z Thieny* i *Św. Tekla*. Do potrynitarskiego dziedzictwa należą również – zważywszy na ich tematykę – cztery kolejne płótna, zapewne z drugiej ćwierci XVIII w., prezentujące znacznie niższy poziom artystyczny: *Adoracja Świętej Trójcy przez św. św. Jana de Matha i Feliksa de Valois*, *Św. Katarzyna Aleksandryjska* (święta została ukazana w otoczeniu puttów trzymających brackie szkaplerze trynitarskie), *Cud wskrzeszenia zmarłego przez świętego trynitarskiego* i *Wizja św. Feliksa de Valois*.

Murowany, dwukondygnacyjny klasztor powstawał etapami. Za rządów pierwszego prezydenta trynitarskiej placówki, o. Krzysztofa od św. Pawła Hulpowskiego Szulca, kosztem Józefa Potockiego, na fundamentach położonych wcześniej pod plebanią w ciągu czterech lat wzniesiono pierwsze skrzydło gmachu¹². Śmierć zakonika w 1737 r. przerwała „fabrykę” drugiego skrzydła, którą wznowił – nie doprowadzając jednak do końca – o. Dionizy od Matki Boskiej Zwycięskiej (*in saeculo* Jan Langhang), od 1747 r. pełniący funkcję prezydenta, a w 1750 r. mianowany pierwszym ministrem klasztoru¹³. Asumpt do kontynuowania rozbudowy dało przeniesienie z Beresteczka do Tomaszowa kolegium teologicznego. W 1756 r. kolejny minister, o. Jakub od św. Małgorzaty Kępiński, wznosił część klasztoru,

¹⁰ Informacja o tym, że kościół tomaszowski zdobila polichromia autorstwa Josepha Prechtla pojawia się w *Liber vitae et mortis* oraz w nekrologu malarza. Zob. *Monumenta...*, s. 82–83, poz. 435 oraz s. 162: *Eleganti pictura adornavit Ecclesias Thomasoviensem, Berestecensem, Brahiloviensem* („Eleganckim malarstwem ozdobił kościoły tomaszowski, berestecki, brahiłowski”), *praeter innumeras icones, Ecclesias nostras Cracoviensem, Thomasoviensem, Berestecensem et Brahiloviensem, ac Bibliothecam Luceoriensem pulcherrime depinxit* („oprócz niezliczonych obrazów kościoły nasze krakowski, tomaszowski, berestecki i brahiłowski oraz bibliotekę łucką pięknie pomalował”). Por. M. Sobczyńska-Szczepańska, *Malarz Joseph Prechtl. Przyczynek do monografii artysty*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2018, t. 80, z. 1, s. 53. Także ks. Feliks Kwiatkowski wspomina, że kościół był malowany *al fresco*. Zob. ks. F. Kwiatkowski, *op. cit.*, s. 80.

¹¹ Ks. F. Kwiatkowski, *op. cit.*, s. 80.

¹² Marianus a S. Stanislae [Sikorski] OSST, *op. cit.*, s. 709: *O. Krzysztof od św. Pawła in antiquis fundamentis de muro positus pro residentia futurorum Sacerdotum incepit Caenobium erigere quod [...] feliciter perfecit. Siquidem intra quadriennium unam partem Conventus ad duas contignationes in altum erexit, atque pro ulteriori erectione laborare, & curare non desinebat.*

¹³ *Ibidem*, s. 712: *partem Caenobii, licet non dum perfecte finitam, retro Ecclesiam de muro erexit, adjunctam antiquo Claustro.* Por. przypis 9.

w której mieściły się nowy refektarz, kuchnia i zakrystia oraz biblioteka¹⁴. W „starej” części gmachu dawna kuchnia została zaadaptowana na furte, natomiast refektarz i aula – na pomieszczenia gospodarcze.

O. Andrzej od Ducha Świętego Kromberg, odnotowując śmierć w 1771 r. dobrodzieja tomaszowskich trynitarzy Maurycego Kurdwanowskiego, rotmistrza królewskiego, podkreślił, że wielokrotnie przekazywał on sumy na budowę „pierwszej części nowego klasztoru”, zaś druga została wzniesiona jego kosztem „od fundamentów po dach”¹⁵. Ponadto Kurdwanowski wspomagał zakonników licznymi jałmużnami i przekazał im w testamencie 70 000 zł. O jego hojności pisał również o. Marian od św. Stanisława Sikorski w kronice wydanej w 1753 r., nazywając go fundatorem i dobrodziejem zakonników, który co roku przeznaczał na „fabrykę” ich siedziby stałą kwotę¹⁶. Notabene o. Stanisław od Świętej Trójcy Modliszewski w 1747 r., po upływie swojej trzyletniej kadencji na stanowisku prezydenta klasztoru tomaszowskiego, na prośbę rotmistrza przyjął funkcję kapelana na jego dworze.

Zespół kościelno-klasztorny Trynitarzy w Tomaszowie został uwieczniony na miedziorycie autorstwa Jakuba Filipa Maszyckiego, ukazującym adorację Matki Boskiej Tomaszowskiej przez św. Wojciecha oraz założycieli zakonu, św. Jana de Matha i św. Feliksa de Valois¹⁷.

Szytych najpewniej pochodzi z około 1745 r., podobnie jak miedziorytnicze przedstawienie maryjnego wizerunku wykonane przez tego samego

¹⁴ Narodowa Biblioteka Ukrainy im. Vladimira Vernadskiego (dalej: NBU), sygn. 4143, Andreas a Spiritu Sancto [Kromberg] OSST, Rerum memorabilium in Provincia Sancti Joachimi Ordinis Disalceatorum Sanctissimae Trinitatis de Redemptione Captivorum. Historia brevis annorum decem et septem nempe ab Anno 1752 ubi desiit chronicon ejusdem provinciae HIPOMNEMA inscriptum usque ad Annum 1769, 1752-1768, k. 35: *in Collegio Tomasoviensi promovebatur structura novae sacristiae ac super eam augustioris bibliothecae cura Patris Jacobi a Sancta Margarita ministri, insuper novum triclinium absolutum est, cui accessit non in elegano culina de muro solido quoque erecta. Vetus etiam pars Collegii paulo post instaurata fuit, antiquae culinae, janua seu porta Collegii, triclinii veteris et aulae, officinae locum occupavere.*

¹⁵ NBU, sygn. 4144, Andreas a Spiritu Sancto [Kromberg] OSST, Rerum memorabilium in provincia Sancti Joachimi Ordinis Disalceatorum Sanctissimae Trinitatis Redemptionis Captivorum historiae brevis continuatio. Ab Anno 1769 ad Annum 1774 ubi quaedam de bello et calamitatibus Poloniae Regni adducuntur eodem auctore dicti ordinis sacerdote professo, 1769-1773, k. 22r: *Ad primam novi clausi partem erigendam magnam variis temporibus peculii summam largitus est, alteram vero impensis suis ab imis fundamentis ad summum provexit fastigium.*

¹⁶ Marianus a S. Stanisłao [Sikorski] OSST, *op. cit.*, s. 712: *Quem postquam rexisset fere per triennium, [P. Stanislaus a Sanctissima Trinitate – dop. M.S.S.] assumptus est ad obsequia Illustrissimi D. Mauritii Kurdwanowski, capitanei baranoviensis, fundatoris (qui certam pensionem annualem assignavit pro continuanda fabrica caenobii,) ac benefactoris singularissimi istius conventus, pro theologo domestico. Por. Monumenta..., s. 36-37, poz. 187.*

¹⁷ Szczegółowy opis ryciny zob. E. Lisiecka, *Kościół Ojców Trynitarzy w Tomaszowie Lubelskim, „Rocznik Tomaszowski” 2021, t. 10, s. 252-254.*

Jakub Filip Maszycki, Wizerunek cudownego obrazu NMP na Piaskach miasta tomaszowskiego..., miedzioryt, ok. 1745. Fot. Biblioteka Narodowa w Warszawie

rytownika, zdobiące wydany w 1746 r. zbiór modlitw *Pragnienie serdeczne duszy do płynącego obfitymi łaskami źródła albo modlitwy nabożne do Najświętszej Marii Panny w tomaszowskim obrazie cudami słynącej pokornym afektem wyrażone,*

uznawany za dzieło o. Andrzeja od św. Ducha Jezierskiego, autora opublikowanej w tym samym roku książki o historii kultu maryjnego w Tomaszowie *Źródło dla wszystkich spragnionych obfite Najświętsza Maria Panna cudownymi łaskami nieprzebranych strumieniami [...] płynące*¹⁸. W dolnej części grafiki, pomiędzy klęczącymi postaciami świętych, widnieje schematycznie ukazana jednonawowa świątynia z jednokondygnacyjną fasadą o dwukondygnacyjnych wieżach wysuniętych przed korpus. Część międzywieżową zamyka trójkątny szczyt z okulem pośrodku. Z prawej strony, na wysokości prezbiterium, do kościoła przylega piętrowy klasztor na planie węgelnicy. Zespół architektoniczny poprzedza murem ogrodzenie, z bramą na osi świątyni, złożoną z dwóch kwadratowych filarów spiętych łukiem odcinkowym, zwieńczonym postumentem. Prawdopodobnie to na nim ustawiono kamienną rzeźbę anioła w szkaplerzu trynitarzskim, opracowaną ze wszystkich stron, po kasacie klasztoru umieszczoną przed kościołem parafialnym.

Anielska postać trzymała w skrzyżowanych rękach końce łańcuchów krępujących dwóch niewolników, których klęczące figury najpewniej znajdowały się na filarach bramy. Tzw. grupa Anioła Redempcyjnego stanowiła znak rozpoznawczy try-

Widok założenia kościelno-klasztornego Trynitarzy w Tomaszowie, fragm. miedziorytu J.F. Maszyckiego *Wizerunek cudownego obrazu NMP na Piaskach miasta tomaszowskiego...*, ok. 1745

Anioł Redempcyjny, rzeźba, kamień pińczowski, ok. 1760. Fot. R. Michałowski

¹⁸ Por. przypis 1.

nitarzy, przypominający o ich odkupieńczej misji. Zwykle była umieszczana na fasadzie kościoła lub w ołtarzu, jednak w Tomaszowie – jak przekonująco dowodzi Agnieszka Szykuła-Żygawska – mogła znajdować się nad głównym wejściem prowadzącym na teren klasztoru¹⁹. Zdaniem badaczki rzeźba została wykonana około 1760 r. przez niezidentyfikowanego utalentowanego artystę, wykształconego we lwowskim warsztacie Sebastiana Fesingera.

Drugim obok miedziorytu Maszyckiego źródłem ikonograficznym rzucającym światło na kształt zespołu architektonicznego Trynitarzy w Tomaszowie jest wielkoskalowa mapa topograficzna Królestwa Galicji i Lodomerii, wykonana w latach 1779–1783 dla celów wojskowych pod kierunkiem kartografa ppłk. Friedricha von Miega²⁰. Oprócz sporządzonego w terenie oryginału zachowały się jej dwie rękopiśmienne, starannie odrysowane kopie, na których jednak zredukowano szczegóły uznane za zbędne.

Tak właśnie postąpiono z trynitarzskim założeniem: na oryginale mapy ma plan litery E – co najpewniej oznacza, że trójskrzydłowy klasztor był sprzężony osiowo ze świątynią, której prezbiterium zostało włączone do skrzydła poprzecznego²¹ – tymczasem na kopii widnieje obiekt o prost-

Fragment oryginału tzw. mapy Miega z założeniem kościelno-klasztornym Trynitarzy w Tomaszowie. Wg *Galicja na józefińskiej mapie...*, t. 9, cz. B, ark. 206

Fragment kopii tzw. mapy Miega z założeniem kościelno-klasztornym Trynitarzy w Tomaszowie. Wg *Galizien und Lodomerien (1779–1783) – First Military Survey | Arcanum Maps*

¹⁹ A. Szykuła-Żygawska, *Scena „Anioł redempcyjny z dwoma niewolnikami” z klasztoru Trynitarzy w Tomaszowie Lubelskim*, „Rocznik Tomaszowski” 2019, t. 8, s. 48–51.

²⁰ Austriackie Archiwum Państwowe, Archiwum Wojenne w Wiedniu, sygn. B IXa 390, Originalaufnahme des Königreiches Galizien und Lodomerien, oryginał i dwie kopie, skala 1:28 800. W. Bukowski, A. Janeczek, *Mapa józefińska Galicji (1779–1783) w przededniu edycji. Przedmiot i założenia programu wydawniczego*, „Studia Geohistorica. Rocznik Historyczno-Geograficzny” 2013, t. 1, s. 97–98, 102. Dziękuję prof. dr. hab. Andrzejowi Janeczce za udzielenie dodatkowych informacji na temat różnic między oryginałem a kopiami tzw. mapy Miega.

²¹ M. Sobczyńska-Szczepańska, *Architektura...*, s. 139 i 258.

kątnym obrysie²². Jak pamiętamy, budowę klasztoru prowadzono etapami. Najstarsze skrzydło (na fundamentach położonych pod plebanią) znajdowało się po prawej stronie kościoła i było usytuowane równoległe do jego wzdłużnej osi. Następnie powstała łącząca je z prezbiterium część skrzydła poprzecznego. Taki kształt założenia ukazuje rycina Maszyckiego z około 1745 r. Pochodząca z kroniki zakonnej informacja o rozbudowie klasztoru w 1756 r. prawdopodobnie dotyczy drugiej części skrzydła poprzecznego, po lewej stronie prezbiterium. Czas powstania ostatniego skrzydła, równoległego do wzdłużnej osi kościoła, nie jest znany. Z lapidarniej wzmianki na temat placówki trynitarzy w aktach wizytacji biskupiej kościoła parafialnego pw. Zwiastowania NMP w Tomaszowie przeprowadzonej w 1763 r. wynika, że w owym czasie gmach klasztorny nie był jeszcze ukończony²³.

Zespół architektoniczny Trynitarzy, zwrócony frontem na północny wschód, w stronę miasta²⁴, wznosił się nieopodal traktu łączącego przedmieście Piaski z miasteczkiem Łaszczówka, przy jego odcinku odpowiadającym dzisiejszej ul. Klasztornej, w miejscu, w którym w 1994 r. została wzniesiona kaplica pw. św. Wojciecha. Mimo peryferyjnego położenia niewątpliwie stanowił dominantę architektoniczną, zważywszy na to, że – według informacji zawartych w opisie dołączonym do tzw. mapy Miega – murowana zabudowa Tomaszowa sprowadzała się do kilku małych budynków²⁵. Niestety, jedynym widowym śladem po monumentalnym obiekcie, obok kilkunastu artefaktów, które znalazły schronienie w parafialnym kościele, są lapidarnie wzmianki źródłowe i ubogi materiał ikonograficzny.

²² Faksymilia oryginału mapy oraz dołączone do niej opisy w języku niemieckim wraz z tłumaczeniem na język polski są przedmiotem 15-tomowej edycji *Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779–1783 (Die Josephinische Landesaufnahme von Galizien 1779–1783)*, Kraków–Warszawa 2012–2022, zob. Mapa Galicji 1779–1783, [w:] <http://www.iaepan.vot.pl/galicja/index.html> [dostęp: 4 IV 2023]. Jedna z dwóch kopii mapy Miega została udostępniona w wersji cyfrowej na portalu Arcanum Maps, zob. Galizien und Lodomerien (1779–1783) – First Military Survey | Arcanum Maps, [w:] <https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey-galicja/?layers=144&bbox=2658183.650273839%2C6412922.044648634%2C2694548.566480512%2C6427922.8114496> [dostęp: 4 IV 2023]. Jej fragment z założeniem trynitarzy opublikowała Ewa Lisiecka, nie wspominając, że na oryginale mapy zostało przedstawione w inny sposób. Zob. E. Lisiecka, *op. cit.*, s. 252–253.

²³ AAL, Rep 60 A 160, Acta visitationum sub episcopo Chelmensi, 1763, k. 144v: *In hoc oppido, scilicet suburbio Leopoliensi in arenis dicto Regulares reperiuntur Ordinis Sanctissimae Trinitatis de Redemptione Captivorum, habentes conventum muratum, nondum finitum, ecclesiam muratam, regularem obserantiam, exemplariter exercent, clausuram stricte custodiunt. In iura parochiae minime se involvunt*. Por. ks. M. Nowak, ks. Z. Jagiełło, *op. cit.*, s. 31. Autorzy błędnie podają, że chodzi o wizytację nie kościoła parafialnego, lecz kościoła i klasztoru Trynitarzy przeprowadzoną nie w 1763 r., lecz w 1773 r.

²⁴ Kościół nie był zatem orientowany, jak podają ks. M. Nowak i ks. Z. Jagiełło. Zob. *ibidem*, s. 30. Por. przypis 4.

²⁵ *Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779–1783 (Die Josephinische Landesaufnahme von Galizien 1779–1783)*, t. 9 (Band 9), cz. A (Teil A), wyd. A. Janeczek, współpr. B. Dybaś, Ł. Walczy, Warszawa 2017, s. 10.

ANEKS

Ecclesia seu Capella in Arenis Tomaszoviensibus extra oppidum sita, sub die 5ta Octobris A.D. 1726 visitata [fragmenty dotyczące kształtu architektonicznego i wyposażenia świątyni]

[k. 120r] *Sanctissimum Sacramentum in hac ecclesia situatum locum habet suum super altari maiori, in ciborio ligneo affabre facto, structurae altari iuncto, quod est intus colore violaceo, ab extra vero in partibus deauratum, in partibus eodem colore violaceo depictum.*

[...]

Reliquiae, fons baptismalis, et olea sacra non sunt. Altaria sunt quinque. 1um maius novum ligneum. [k. 120v] affabre factum, variis coloribus maxime violaceo depictum in partibus deauratum, mensam habet muratam, cum altari portatili consecrato, estque tecta mappis tribus. Gradus ad hoc altare sunt lignei, tres novi. In praefato altari est imago Bma. V. Matiae Ssmi. Scapularis miraculosa.

2dum altare a cornu Epistolae altaris maioris S. Adalberti, cuius est imago in illo vetus, affabre factum integrum, nigro colore depictum in partibus deauratum, mensam habet muratam tribus mappis tectam, cum altari portatili consecrato antiquo.

3tium altare in eadem S. Antonii simile affabre factum, in partibus deauratum, in partibus colore nigro depictum, super mensa murata, tribus mappis tecta, cum altari portatili consecrato antiquo.

4rtum altare ex opposito a cornu Evangelii altaris maioris nempe a parte dextra Sanctissimae et individuae Trinitatis, vetus ligneum affabre factum, diversis coloribus depictum, partim deauratum, partim deargentatum integrum, mensam habet muratam tribus mappis tectam, cum altari portatili consecrato.

Quintum altare Crucifixi Domini antiquum affabre factum, nigro colore depictum, partim deauratum, partim deargentatum, mensam habet muratam, tribus mappis tectam, cum altari portatili consecrato.

Imagines in hac ecclesia nullae aliae reperiuntur praeter imagines in altaribus et duas unam S. Lucae et alteram Bmae. V. Mariae Ssmi. Scapularis, quae est depicta in tabula lignea, portarique solet in processionibus.

Sacrarium seu sacristia ad cornu Evangelii altaris maioris murata de lapide cocto, cum fenestris binis in plumbo, cum craticulis retibusque ferreis, [121r] foribus quercinis ex una parte depictis in cardinibus ferreis, clausura bene provisus, lavacro in pariete extracto. Pavimentum habet lateritium.

[...]

[125r] *Ambona non est. Confesionalia duo antiqua. Scamna pro populo nova*
12. *Organum vetus in choro murato.*

[...]

Ecclesia ipsa seu capella de lapide cocto murata, noviter ab Illmo. Domino Iosepho Potocki Palatino Kijoviensi extracta. Tituli ab antiquo S. Adalberti

Episcopi et Martyris non dum consecrata. Pavimentum habet asseritium novum, fenestras octo integras in plumbo. Fores quercinas magnas in cardinibus ferreis bene provisas. In hac ecclesia post altare maius in parte dextra est archivum pro servandis rebus ecclesiasticis cum fenestra in plumbo post craticulam ferream.

Turriculae binae iunctae ecclesiae muratae, ab utraque parte, in unam campanae non adeo magnae antiquae sunt tres integrae.

Źródło: Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie, Rep 60 A 154, Acta visitationis, 1726–1729, k. 120–125.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Archidiecezji Lubelskiej

Rep 60 A 155, Bruliony wizyt i luźne fragmenty akt, 1721, 1725–1729, 1760–1761.

Rep 60 A 154, Acta visitationis, 1726–1729.

Rep 60 A 160, Acta visitationum sub episcopo Chelmensi, 1763.

Austriackie Archiwum Państwowe w Wiedniu (Archiwum Wojenne w Wiedniu)

sygn. BIXa.390, F. von Mieg, Originalaufnahme des Königreichs Galizien und Lodomerien, 1779–1783, oryginał i dwie kopie.

Narodowa Biblioteka Ukrainy im. Vladimira Vernadskiego

sygn. 4143, Andreas a Spiritu Sancto [Kromberg] OSST, Rerum memorabilium in Provincia Sancti Joachimi Ordinis Disalceatorum Sanctissimae Trinitatis de Redemptione Captivorum. Historia brevis annorum decem et septem nempe ab Anno 1752 ubi desiit chronicon ejusdem provinciae HIPOMNEMA inscriptum usque ad Annum 1769, 1752–1768.

sygn. 4144, Andreas a Spiritu Sancto [Kromberg] OSST, Rerum memorabilium in provincia Sancti Joachimi Ordinis Disalceatorum Sanctissimae Trinitatis Redemptionis Captivorum historiae brevis continuatio. Ab Anno 1769 ad Annum 1774 ubi quaedam de bello et calamitatibus Poloniae Regni adducuntur eodem auctore dicti ordinis sacerdote proffesso, 1769–1773.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779–1783 (Die Josephinische Landesaufnahme von Galizien 1779–1783), t. 9 (Band 9), cz. A, B (Teil A, B), wyd. A. Janeczek, współpr. B. Dybaś, Ł. Walczy, Warszawa 2017.

[Jezierski] Antoni od Ducha Świętego OSST, *Źródło dla wszystkich spragnionych obfite Najświętsza Maria Panna cudownymi łask nieprzebranych strumieniami [...] płynące*, Lwów 1746.

Kwiatkowski F. ks., *Modlitwy nabożne do Najświętszej Maryi Panny w tomaszowskim obrazie cudami słynącej*, Lublin 1860 (reprint: Tomaszów Lubelski 1991).

Maszycki J.F., *Wizerunek cudownego obrazu NMP na Piaskach miasta tomaszowskiego...*, miedzioryt, ok. 1745 (Biblioteka Narodowa w Warszawie, sygn. G.65457/I).

Monumenta Ordinis Excalceatorum SS. Trinitatis Redemptionis Captivorum ad Provincias S. Ioachimi (Poloniae) et S. Iosephi (Austriae-Hungariae) spectantia, wyd. Antoninus ab Assumptione OSST. Romae 1911.

[Sikorski] Marianus a S. Stanislao OSST, *Hypomnema Ordinis Disalceatorum Sanctissimae Trinitatis Redemptionis Captivorum [...]*, Varsoviae 1753.

OPRACOWANIA

Bukowski W., Janeczek A., *Mapa józefińska Galicji (1779–1783) w przededniu edycji. Przedmiot i założenia programu wydawniczego*, „Studia Geohistorica. Rocznik Historyczno-Geograficzny” 2013, t. 1.

Lisiecka E., *Kościół Ojców Trynitarzy w Tomaszowie Lubelskim*, „Rocznik Tomaszowski” 2021, t. 10.

Mączyński R., *Nowożytnie konfesje polskie. Artystyczne formy gloryfikacji grobów świętych i błogosławionych w dawnej Rzeczypospolitej*, Toruń 2003.

Nowak M. ks., Jagiełło Z. ks., *Historyczny opis kościoła i cudownego obrazu Matki Bożej*, [w:] *Parafia rzymskokatolicka pw. Zwiastowania NMP w Tomaszowie Lubelskim*, red. ks. Z. Jagiełło, Tomaszów Lubelski 2008.

Peter J., *Szkice z przeszłości miasta kresowego*, Zamość 1947.

Sobczyńska-Szczepańska M., *Architektura trynitarzy na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, Katowice 2017.

Sobczyńska-Szczepańska M., *Malarz Joseph Prechtl. Przyczynek do monografii artysty*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2018, t. 80, z. 1.

Szykuła-Żygawska A., *Scena „Anioł redempcyjny z dwoma niewolnikami” z klasztoru Trynitarzy w Tomaszowie Lubelskim*, „Rocznik Tomaszowski” 2019, t. 8.

NETOGRAFIA

Mapa Galicji 1779–1783, [w:] <http://www.iaepan.vot.pl/galicja/index.html>

Galizien und Lodomerien (1779–1783) – First Military Survey | Arcanum Maps, [w:] <https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey-galicia/?layers=144&bbox=2658183.650273839%2C6412922.044648634%2C2694548.566480512%2C6427922.8114496>

ABSTRACT

Mirosława Sobczyńska-Szczepańska

THE TRINITARIAN CHURCH AND MONASTERY COMPLEX
IN TOMASZÓW LUBELSKI FROM THE PERSPECTIVE OF BOTH
WRITTEN AND ICONOGRAPHIC SOURCES

The article puts in order and fills up the current state of the knowledge about the history of the establishment and the shape of the Trinitarian church and monastery complex in Tomaszów Lubelski. The article adduces and interprets the Visitation Act of 1726 as well as the monastery annals of 1753 and 1772, emphasizing the fact that the complex was erected in a few phases. Some discrepancies among a/m materials about the shape of the ground plan of the Trinitarian buildings as seen on the so-called 'Mieg's map' were clarified, as the findings indicate the difference between the original map, where the shape of the complex resembles letter E, and the copy, where the shape was reduced to just a rectangular outline.

Key words: the Trinitarians, monastery architecture, Tomaszów Lubelski